

ІНТЕЛЕКТ ЯК ФОРМА АДАПТАЦІЇ ЛЮДИНИ ДО СЕРЕДОВИЩА

В статті звертається увага на роль інтелектуального потенціалу особистості як форми адаптації. Виходячи з літературних даних та результатів власних досліджень, наголошується на необхідності посилення інтелектуального виховання молоді, як умови соціальної адаптації та трансформації особистості в оновленому суспільстві.

Ключові слова: інтелект, IQ, адаптація, особистість.

В статье обращается внимание на роль интеллектуального потенциала личности как формы адаптации. Исходя из литературных данных и результатов собственных исследований, делается акцент на необходимости усиления интеллектуального воспитания молодежи, как условия социальной адаптации и трансформации личности в обновленном обществе.

Ключевые слова: интеллект, IQ, адаптация, личность.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Постійні зміни суспільного життя української нації роблять досить актуальними проблеми адаптації особистості в суспільстві, яке трансформується. В цьому сенсі дослідження зовнішніх і внутрішніх чинників адаптації людини постають як найбільш перспективні напрямки психологічної науки. В останні роки також все більше приділяється уваги значущості когнітивних функцій людини в розумінні оточуючого соціального середовища, т.б. при поясненні соціальної поведінки все частіше звертаються до когнітивного підходу. Це викликано також посиленням впливу на молодь потужного інформаційного потоку, включаючи неконтрольовані системою освіти дії засобів масової інформації, відеоринку, інтернету, дії нових молодіжних субкультур, нових соціальних зв'язків молодих людей і т.д., що не може не позначатися на актуалізації розвитку моральних витоків, вимагає психологічної підтримки саморозвитку, самореалізації підростаючої особистості, подальшого вивчення цієї проблеми взагалі.

Існує ряд досліджень в яких показано, що рівень розвитку психометричного інтелекту виступає фактором, який обумовлює адаптаційні форми прояву механізмів психологічного захисту людини: регулює прояви особистісних рис, є фактором, що сприяє адаптації. Показано, що для осіб з високим та середнім рівнем розвитку IQ характерна більша кількість взаємозв'язків захисних механізмів, а також зв'язків з базовими особистісними якостями [1]. Інтелект являє собою головну соціально-детерміновану і особистісно-обумовлену характеристику, яка впливає на ефективність регулятивних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В психологічній літературі адаптаційні можливості людини визначаються

як „сукупність конституційно-морфологічних, фізіологічних, біоенергетичних, нейродинамічних, психічних, психологічних та інших властивостей людини, які організовані за принципом взаємоспівдії і зумовлюють здатність людини адаптуватися до конкретних вимог діяльності, умов природного та соціального середовища тощо” [1, с.55].

Один із відомих дослідників інтелекту Стернберг Р. визначає інтелект як форму ментального самоуправління [8]. На його думку тільки певний рівень інтелекту дозволяє особистості знайти в наявних умовах відповідну лінію поведінки, тобто від рівня розвитку інтелекту залежить характер регулятивної діяльності індивіда. На провідну роль інтелекту в організації регулятивних процесів вказується в багатьох дослідженнях. Наголошується на його ролі в свідомому виборі, формуванні усвідомлених уявлень про власні можливості і особливості ситуації, образу потреб і усвідомленні власних мотивів і т.п. Д.Векслер також вказує, що інтелект – це сукупність здібностей, або глобальна здібність індивіда діяти цілеспрямовано, мислити раціонально і ефективно спілкуватися з оточенням.

Ефективною можна назвати таку регулятивну діяльність, яка відповідає умовам цілісності і системності в організації індивідуального життя в усіх його проявах. Інтелект дає людині можливість здійснення принципово нових форм діяльності, дякуючи вищому типу навчіння орієнтовній діяльності (через побудову внутрішнього плану дій). Піаже Ж. розглядав інтелект, як провідний універсальний засіб зрівноваження особистості із середовищем. Розвиток інтелекту вважав він, відбувається за двома напрямками: перший пов'язаний з інтеграцією когнітивних структур, а другий – з ростом об'єктивності індивідуальних уявлень про дійсність. На його думку інтелект –це найбільш досконала форма

адаптації організму до середовища, це така когнітивна структура, яка послідовно вбирає в себе (інтегрує) всі інші, більш ранні форми „когнітивної адаптації” [3]. Холодная М.А., визначає інтелект як особливу форму індивідуально-ментального досвіду, де категорія ментальний досвід розкривається як особлива психічна реальність, що визначає властивості інтелектуальної діяльності людини, а також її особистісні якості і особливості соціальної взаємодії [5].

На сьогодні психологічною наукою встановлено, що в процесі психічного розвитку людини створюється відповідна ієрархія структур, які надбудовуються одна над другою, взаємодіють між собою і в той же час не зводяться одна до одної. На вершині цієї ієрархії знаходиться інтелект, який здійснює визначальний вплив на сукупність всіх адаптаційних процесів людини. Адже інтелект визначається як “стан рівноваги, до якої тяжіють всі послідовно розташовані адаптації сенсомоторного і когнітивного порядку, так само як всі асимілятивні і акомодуючі взаємодії організму і середовища” [5, с.69]. Таким чином, будучи самою удосконаленою із психічних адаптацій, інтелект виступає найбільш ефективним знаряддям взаємодії суб’єкта з оточуючим світом. В психології, патопсихології є багато наукових фактів, які вказують на визначальну роль інтелекту в розвитку креативності, так само як і в компенсації фізичного і психічного дефектів.

Формулювання цілей статті - полягає в теоретичному аналізі та узагальненні основних концепцій ролі інтелектуального потенціалу людини в формуванні адаптаційних можливостей. Планувалося на основі аналізу фактів з літературних джерел та результатів власних досліджень показати своє бачення ролі інтелекту людини, як універсальної форми адаптації в соціальному середовищі.

Виклад основного матеріалу дослідження. В основі теорії функціональних систем П.К.Анохіна лежить уявлення про функції, як досягнення організмом пристосувального результату у взаємодії з середовищем. Функціональна система виступає як одиниця інтеграції цілісного організму, яка складається динамічно для досягнення будь-якої пристосувальної діяльності [2]. Взаємодія організму з середовищем являє собою, по Анохіну, ієрархію функціональних систем, яка постійно ускладнюється в процесі еволюції. Отже, психіку людини можна розглядати як функціональну систему організму, спрямовану на підтримку гомеостазу та адаптацію в соціальному середовищі.

Ця глобальна задача вирішується шляхом побудови образу світу, який включає в себе і „образ - Я”. В зв’язку з тим, що зовнішня і внутрішня діяльність постійно змінюються, то з метою досягнення відповідності між ними і образом світу суб’єкт вимушений застосовувати опосередковуючі регуляторні стратегії, які і забезпечують адаптивну поведінку. Така діяльність стає можливою завдяки змінам міжфункціональних зв’язків і відношень; створенню складних динамічних систем, які інтегрують цілий ряд елементарних функцій; узагальненому відображенню дійсності та опосередкованому характеру психічного функціонування. Виходячи з теорії системного підходу саме ці фактори визначають змістовну будову свідомості людини.

Опосередкування своїх дій – це не тільки закономірний феномен психічної діяльності дорослої людини, але і важливий індикатор рівня розвитку її як особистості, оскільки його наявність свідчить про можливість самостійної регуляції поведінки. Таким чином, формування вміння опосередковувати свої дії – важливий показник розвитку психіки. Опосередкування поведінки сприяє збільшенню її довільності і усвідомленості, становленню нових способів діяння, виникненню нових мотивів діяльності, оптимізує адаптацію індивіда. Свідомо поставлена мета та контроль за своїми діями на шляху до досягнення мети – значущі ланцюги опосередкованої поведінки.

В клініко-психологічному контексті це означає, що психічне відображення детерміноване станом нервової системи в тілесно-інформаційній єдності з особливостями особистості суб’єкта відображення (по Л.С. Рубінштейну). Ті чи інші відхилення в функціонуванні цих детермінант призводять до спотворення образу світу з паралельною дезадаптацією. Якщо при цьому не актуалізуються, або неадекватно актуалізуються регуляторні механізми (у зв’язку з їх відсутністю в індивідуальному досвіді, або у зв’язку з певними відхиленнями психічного розвитку) може наступати стійка дезадаптація, яка призводить до аномальної поведінки і появи психопатологічних симптомів, в тому числі і продуктивних.

Коли інтелектуальні можливості особистості знижені, вона вимушена діяти на основі більш простих, примітивних форм регуляції, які формуються стихійно у вигляді стереотипів і шаблонів поведінки, засвоєних на дещо нижчих рівнях навчіння. При цьому слід зазначити, що стереотипними можуть бути не тільки форми поведінки, що проявляються в певних ситуаціях, а й цінності, якими керується

індивід при прийнятті рішення. Отже, коли рівень пізнавальних можливостей недостатній, система цінностей формується як конгломерат розрізаних шаблонів і стереотипів, засвоєних від референтних людей без критичного порівняння і осмислення. В цьому випадку така система вміщує в собі протиріччя і тоді свідомість має фрагментарний характер. За таких обставин людина в певних проблемних ситуаціях при прийнятті рішення може керуватися тими стереотипами, які швидше за все актуалізуються в силу певних причин (наприклад емоційних), але які зовсім неадекватні ситуаціям.

У випадку коли цінності референтних людей порівнюються, усвідомлюються, з часом система цінностей стає більш цілісною, взаємопов'язаною, позбавленою протиріч. На основі пізнавальних можливостей індивіда формується не тільки поінформованість, обізнаність, а й якості різнобічної компетентності, як форми загального ментального досвіду. Такий тип поведінки у психології прийнято називати адаптивним, гармонійним. Таким чином, високий рівень розвитку інтелекту сприяє розвитку цілісних і системних форм саморегуляції, а низький - породжує випадкове пристосування до ситуації, яке за своєю суттю має компенсаторний характер.

Деякі дослідники (Х.Гарднер) виділяють із загальних академічних здібностей соціальний інтелект, який визначається як здібність розуміти людей і управляти ними. Як підструктуру соціального інтелекту виділяють ще і емоційний інтелект, який включає здібності до розуміння власних емоцій та емоцій інших людей, а також до управління емоційною сферою, що обумовлює більш високу адаптацію і ефективність в спілкуванні. Отже, розвиток емоційного інтелекту може розглядатися як значущий фактор підвищення психологічної культури особистості і суспільства. Адже особистість визначається через особливості взаємодії пізнавальної, емоційної та емоційно-вольової сфер людини.

В реальному житті ми постійно будуємо причинно-наслідкові моделі для розуміння і передбачення поведінки інших людей, які (моделі) включають в себе наші знання про власні психічні стани і такі ж стани у інших. Можливість побудови даних моделей визначається здатністю людини до моделювання психічного. Ми не можемо адекватно розуміти онтогенетичний розвиток людини на всіх стадіях її життєвого шляху, не вивчаючи ті засоби, якими люди (в пізнанні, діяльності і соціальній взаємодії) конструюють свій власний розвиток. Дослідження

механізмів „моделі психічного” важливе не тільки для розуміння психологічної природи різних відхилень в соціальній поведінці, психосоматичного здоров'я людини, а й для створення корекційних програм адаптації, побудови наукових прогнозів соціально-психологічної реабілітації та розробки нових моделей навчання молоді з особливими потребами.

У деяких дослідженнях підтверджується, що інтелект і креативність є модератами прояву особистісних якостей, актуальних для різних видів соціальних ситуацій. Існують дані, які засвідчують, що діти з високими та вище середнього рівня інтелектуальними показниками набагато успішніше адаптуються в суспільстві [6, 7]. Доведено також, що прояви особистісних якостей, ситуативні зміни яких можливі дякуючи інтелекту, з підвищенням ролі соціального контролю в ситуаціях групової взаємодії також зростають. Наші подальші дослідження також засвідчують, що діти та підлітки з високими показниками інтелекту мають кращі успіхи у навчанні, краще адаптовані до шкільного життя, більш розкуті, мають більш широкий спектр спілкування. Ці учні відрізнялися також за показниками когнітивно-стильових характеристик, тобто мали кращу структуру персонального пізнавального стилю, що позначалося на продуктивності їх навчання. Відмічаючи різноманіття шляхів розвитку інтелекту і креативності, зокрема, Д.В.Ушаков вказує на залежність цього розвитку від складної взаємодії особистісних, когнітивних і метакогнітивних структур, які формуються внаслідок багатомірних впливів середовища, піддаючись зворотнім впливам генетичних факторів. Виходячи з зазначеного, саме в процесі такої взаємодії і формується індивідуальна здібність (можливість і готовність) до адаптації. Сказане наводить на думку про необхідність більш глибокого вивчення такого складного процесу реалізації соціальної сутності людини, яким є адаптація.

Висновки.

Не можна не погодитися з В.О. Сухомлинським, який писав: „Неук небезпечний для суспільства... Неук не може бути щасливим сам і причиняє шкоду іншим. Випускник школи може чогось і не знати, але він обов'язково повинен бути розумною людиною” [4, с.3]. Проведений аналіз вказує на необхідність більш прискіпливої уваги до формування інтелектуального потенціалу нації, що буде сприяти розвитку здібностей і можливостей кожної особистості до оволодіння і відтворення змісту соціального досвіду. Таку здібність (можливість,

готовність) можна виразити, на наш погляд, терміном „соціальність”, як феномен специфічного вираження природи людини на індивідуальному рівні. Виходячи з цього, одним із завдань закладів освіти і культури має бути не тільки передача соціального досвіду (культурного, ідеологічного, релігійного і ін.), але і розвиток соціальної інтенції (намірів), яка виступає в якості умови для саморозвитку, самовдосконалення людини. Проблема когнітивного розвитку актуальна не тільки для підростаючого покоління, а набуває своєї гостроти, ще й тому що в Україні близько 14 млн. людей пенсійного віку. Існує велика проблема стосовно ментальної діяльності цих людей та надання їм психологічної і соціальної допомоги.

У зв'язку з тим, що людська соціальність, як засвідчує життя, відзначається складністю та крихкістю, легко піддається деформації то цей феномен вимагає цілеспрямованого гуманістичного розвитку, суттю якого є розуміння людини як невичерпної індивідуальності. Інтелектуальне виховання передбачає поряд з пізнавальними процесами (передача молодій людині системи знань про оточуючий світ та озброєння її методами наукового пізнання) також реалізацію

психологічної функції - формування суб'єктивного світу особистості.

В якості основних показників такої інтелектуальної зрілості виступають широта розумового кругозору; гнучкість і багатоваріантність оцінок того, що відбувається; готовність до прийняття незвичайної інформації; вміння усвідомлювати події одночасно в ретроспективному і прожективному планах (розуміти причини і передбачати наслідки); орієнтація на виявлення суттєвих, об'єктивно значущих аспектів подій; схильність мислити в категоріях вірогіднішого і т.д. Таким чином, основне завдання інтелектуального виховання полягає в тому, щоб допомогти молодій людині вибудувати свій інтелектуальний, ментальний світ. Саме від цього, на нашу думку, залежить вся подальша соціальна лінія розвитку індивіда, яка дозволяє прослідкувати реальний рівень присвоєння молодого людиною суспільної людської сутності. За такого підходу з'являються можливості для більш поглибленого вивчення глобальної психологічної проблеми – що являється психологічним підґрунтям розвитку людини як особистості, а також і того - як відбувається цей процес.

Література

1. Андреева И.Н. Эмоциональный интеллект: Исследование феномена//Вопросы психологи. – 2006. -№ 3. – С.78-86.
2. Анохин П.К. Узловые вопросы теории функциональных систем/П.К.Анохин. – М.: Наука, 1980. – 197 с.
3. Пиаже Ж. Избранные психологические труды: Психология интеллекта. Генезис числа у ребенка. Логика и психология/Ж.Пиаже – М.:Международная академия, 1994. – 680 с.
4. Сухомлинський В.А. Об умственном воспитании . – К.: Радянська школа, 1983. - 206 с.
5. Холодная М.А. Психология интеллекта; парадоксы исследования/М.А.Холодная. –СПб.: Питер, 2002. - 272 с.
6. Шмаргун В.М. Онтогенетичний аспект інтелектуального розвитку дітей // Актуальні проблеми психології. Том. 5: Психофізіологія. Медична психологія. Генетична психологія. Випуск 4. –К.: Міленіум, 2005. – С.270-281 с.
7. Шмаргун В.М. Онтогенетичний аспект інтелектуального розвитку дітей // Актуальні проблеми психології. Том. 5: Психофізіологія. Медична психологія. Генетична психологія. Випуск 4. –К.: Міленіум, 2005. – С.270-281 с.
8. Sternberg R.I. Mental self-government: A theory of intellectual styles and their development// Hum.Devel. 1988.V.31.P.197-221.

Filipovic V. M., senior lecturer

INTELLIGENCE AS A FORM HUMAN ADAPTATION TO THE ENVIRONMENT

The article draws attention to the role of the intellectual potential of the individual as a form of adaptation. Based on literature data and the results of our research emphasizes the need to strengthen intellectual education of young people, as a condition of social adaptation and transformation of the individual in a renewed society. Study of intelligent personality traits is motivated by attempts to fill the existing gap between intellectual and personal aspects. The content of intellectual and personal unity is coursed by the unity of their psychological mechanism, in which impersonal intelligence on-intelligent person does not exist. Any intellectual quality of the individual as a complex integrated formation with characteristic multilevel relations - is a monosystem, which is a substructure of such systematic formation, as a person. That is why there is an urgent need to .education. Thus, at present the main lines of research skills should be focused on the study of general ognitive ability (intelligence, intellectual competence, creativity) and their expressions in terms of educational, professional activity, interpersonal interaction.

Keywords: intellect, IQ, adaptation, person.